

- 5 Торайғыров С. Шығармалары. — 2-к. — Алматы: Жазушы, 1993. — 138–143-б.
6 Цветаева А. Воспоминания. — М.: Сов. писатель, 1983. — С. 767.

З.Жұмағали, Г.Жұмағалиева

Представители интересов народа

В статье всесторонне рассматривается казахское духовное наследие начала XX в. — литература ярких представителей интеллигенции Алаш. На примере творчества А.Байтурсынова, М.Дулатова исследуются национальные проблемы. Наряду с этим поднимается вопрос о национальной политике в литературе, преломленной через призму социально-политических проблем общества. Автор выявляет взаимосвязь между общественными явлениями и духовным наследием на примере казахской литературы.

In article comprehensively is considered the Kazakh spiritual heritage of beginning of XX century such as creativity of bright representatives of the intellectuals of Alash party. On an example of creativity of A.Bajtursynov, M.Dulatov are investigated nationalist problems, alongside with it the question on the national policy in the literature through a prism of sociopolitical problems of a society rises. The author reveals interrelation between the public phenomena and a spiritual heritage on an example of the Kazakh literature.

ӘОЖ 82:821.512.122:82–31

К.А.Төлеубаева, С.Қасымова

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті

Антиобраз және қаламгер тұғырнамасы

Мақалада басты кейіпкер бейнесі және автордың танымның реалистік табиғатына жаңаша көзқарасы жоғары деңгейде қарастырылды. Сондай-ақ жас зерттеуші тарапынан философиялық және психологиялық ой білдірудің стильдік ерекшеліктері аталды. Мадина Омарованың әңгімесінде қаһармандардың және олардың антипод — антибейнелерінің әр түрлі психологиялық сипаттамалары жан-жақты ашылған. Мақала авторлары қазіргі қазақстандық прозадағы постмодернизм орны жайындағы мәселені зерттеді.

Кілтті сөздер: постиндустриалды, мәдениет, постмодерн, жаңа мыңжылдық, ақпарат ағымы, жаңаша көзқарас, ізденіс, тың ізденіс, көркем шығарма, қаһармандар әлемі, жас жазушы, қазақ прозасы, кейіпкер болмысы, әдеби тенденциялар, экзистенциализм ағымы.

Қоғам — постиндустриалды, мәдениет — постмодерн. Ал әдебиет қайда бет бұрып бара жатыр?

Үшінші жаңа мыңжылдыққа аяқ басу — бір құбылыстың басы, екінші бір құбылыстың соңы болуы бек мүмкін. Ақпарат ағымы тасқындаған заманда, ғасырлар тоғысында таным дағдарысы белең алды. Жаңа мәдениет көкжиегін көксеген жаңаша көзқарас ізденіске бастап, осы тұста тың талғам қалыптасуы уақыт заңдылығы десек те болады. Тың ізденіс әдебиетте жемісін қалай беріп жатыр? Бұл — бүгінде сөз өнеріндегі жауабын күтіп тұрған өзекті мәселе. Біз бұл жобамызда жазушы Мадина Омарова шығармашылығы арқылы өз жауабымызды беруге тырыстық. Бірден көзге шалынатыны, М.Омарованың кейіпкерлерінің күрделілігі, қайшылықты болмысы. Автордың көркем шығармаға арқау еткен идеясының образға айналуы, яғни қаһармандар әлемі жас жазушының қазақ прозасына алып келген өзгеше демі іспеттес. Қоғамдық мәселеден гөрі, кейіпкер болмысына терең үңілу, шынайы табиғатын таныту жаңа заман еншісіндегі жаңаша автор тұлғасын елестетеді.

Қазақ прозасында соңғы жылдардағы әдеби тенденциялардың бірі ретінде белең алған экзистенциализм ағымын Мадина да айналып өтпейді. Бұны біз қаһарман мен авторлық позиция арақатынасына терең үңілгенде байқай түсеміз. Ақиқатқа адам болмысын тану арқылы жетуге ұмтылыс, өмір сүрудің мәні — өзінді өзің тануда деген сынды қағиданы басшылыққа алып өмір

суретін замандастарының қазіргі қазақ қоғамындағы трагедиялы табиғатын образдардың өз әлемінен аспай жататын өзінше реалистік психологиясы арқылы жеткізеді. Қаламгер туындыларынан сан алуан кейіпкер галереясын көруге болады. Өзінің әрекетіне есеп бермейтін абсурд қаһарман, өзін шексіз сүйетін нарцистік психология, шектен тыс эгоист, өзін-өзі таба алмай адасқан, сезімнен ада тас жүректер т.б. Мистикалық әңгімелердегі елес адамдар да өзіндік айтары бар дара персонаждар. Адам жанын, батыстан жеткен капиталистік қоғам тәрбиелеген замандастардың жан дүниесін оның әлемге көзқарасы, айналамен байланысы, өмір сүруге деген құштарлығының дәрежесі, өмір мәнін түсінудегі парасат-пайымына қарай беруге тырысқан. Осы алуан психологияның басын қосатын бір ұқсастық бар. Ол қандай үндестік? Оған шығармаларды талдау барысында мүлтіксіз көз жеткіземіз.

Қазіргі әдебиетті бұрынғы кеңестік сыңаржақты үрдіспен тақырыбына қарай жүйелеу тар шеңбер екендігін, себебі көркемсөз өнерін белгілі бір қасаң тақырып қазығына матаудың бұрыстығын уақыт өзі дәлелдеп отыр. Ендеше тұтас бір дәуір әдебиетінің даму тенденцияларын айқындайтын тақырыптың өзектілігінен де бұрын оның көркемдік сапасы болмақ. Ал көркемдіктің өлшемі — кейіпкер мінезінің даралығы мен шынайылық сипаты, адам жанының диалектикасын ашуда екендігін ескере отырып, біз бұл еңбекте қаламгер шығармашылығын жаңаша көзқарас талабына сай зерттеп, зерделемекпіз.

Қаһармандардың қиын да күрделі психологиясы, ақылға сыйымсыз әрекеттері қазақ ұлты ғана емес, жалпы адамзат жанында өтпелі де қауіпті, соңы белгісіз бір үдерістің өтіп жатқанын аңғартқандай.

М.Омарова туындыларында кейіпкер бей-берекеттігі, өзі бір жеке әлем жасап алып, басқаға сұлқ қарайтын болмысымен дараланып тұрады. Сүйкімсіз, сұрқай образдар табиғатына терең үнілген сайын олар үшін жалпы адамзаттық игі идея, бүкілқоғамдық құндылықтардың «ештенеге» татымайтынына куә бола түсеміз. Сана ағымын жіті қолданған автор субъектінің ішкі жан-дүниесін барынша ашып, көздеген көркемдік концепциясын сол «жағымсыз» кейіпкер психикасына салмақ сала отырып жеткізеді. Қалыптасқан проза үлгісіндегідей әр түрлі образдар тай-таласқа түсу арқылы кімнің «жағымды», ал кімнің оған қарама-қайшы образ екені танылып жатпайды. «Экономикалық және рухани дағдарысқа ұшыраған елдің өмір сүру принципі өзгеше мәнге ие болғандықтан, әрбір адам өзінше тіршілік етуге ұмтылған, мәселені жеке-дара шешуге тырысқан «өзімшіл» сананың күшейуіне ықпал етті. Нәтижесінде мың құбылып, күнде өзгерген заман ыркы ұлт психологиясына айтарлықтай жарықшақ, сызат түсіріп, қырық құбылған индивид характер тудырғаны ақиқат. Қоғамдағы адам баласының ала-құла мінезі мен әрқилы іс-әрекеті түрлі оқиғаның тууына, бұрын қазақ арасында болмаған жағдайлардың орын алуына дейін көрініс берді» [1]. Кейіпкерлер бастарынан өткен шындықты «өзінше» дұрыс бағамен жай ғана баяндайды. Ешкімнің ақылы оларға қажет емес. Оларды сан қилы әлеуметтік қайшылықтарға толы қоғамның зардабы тәрбиелеген. Жоқ-жітік, әлеуметтік теңсіздік «қатайтып» жіберген бұл кейіпкерлер өзгелер жан түршігетін жағдайларды маса шаққан құрлы елемейді. Әрі өзінің бұл әрекеті дұрыс еместігіне де басы ауырмайды. Антиқаһарман — өз бойында адамшылық пен пендешілікті қабат сыйғызған адам образы. Кейбір шығармаларда қатыгез, немқұрайлы, тіпті сүлесок, жауыздықтан тайсалмайтын болса, енді бір шығармаларда мұнды, жан дүниесі ізгі болса да қоршаған ортасы оны түсінбейтін, өзі де алға ұмтылмайтын қайшылықты кейіпкер екенін ескерсек [2], автордың «Ана ғұмыр» мөлтек романындағы Гүлзираштың алғашқылардың сапына жататынын мойындаймыз. Оны өзі де ашық айтады. «Әжем қайтыс болғаннан кейін, мен өзімнің туған анамның қолына интернат көріп, жетім қалған мені асырап алуға ниет білдірген барлық туыс-туғанның қолынан өтіп, бір-ақ оралдым. Осындай қилы ғұмырды бастан кешкен соң ба, мен аздап, жұмсартып айтқанда, еркіндеу едім». Әжесі қайтыс болған сәттен ол балалығын жоғалтады. Алаңсыздық орнын басқан мұң, әлдебір көмескі бақытсыздық жетелеген қара қызды шын мәнісінде, туыстары емес, қатыгез өмір тәрбиелеген. Сондықтан да ол «бірбеткей, өзімшіл, қатігез, ақымақ». Іштен оқып туғандай, жалпы психологиясы дұрыс қалыптасқан мейірімді, ұқыпты, жұғымды қыздарды ол жан-тәнімен жек көреді. Тіпті өз анасы да жерініп, «сұқсырдай сумақай, жұртқа жұғымы жоқ, сүйкімсіз сұмырай» деген баға берген. Оған жасыған кейіпкер жоқ. Қиналмастан: «Негізі мен шешемді адам екен демейтінмін», — дейді жайбарақат. Өзіне лайықты зат алдыру үшін ғана шешесіне ілесуі шектен тыс эгоизмін көрсетсе керек. «Адам адамға қасқыр» деген капиталистік қоғамның қасаң қағидасын бала күнінен құлаққа ілген. «Үйдің іші астан-кестең. Төбелес, қағылған-соғылған ойын. Әлі келетіні әлжуазын сабап, бажылдатып жатады. Темекінің де дәмін сол кезде таттық. Тіпті ішіп те көрдік.» Кері кеткен өміріне қапаланған анасының жан айқайын сезіп, оны «қатты аяса да» селт етпейді. «Жанына жалау»

тұтқысы келген ана үмітін әпсәтте аяққа басып, «Бірақ мен өзімнің сол кездері басқа емес, сондай болғаным үшін өкінбеймін. Маған әлі күнге дейін Тимур секілді балалар ұнамайды. Сұқаным сүймейді оларды» деп тұрған сезім иесінен сескене бастайсың. Балалық шағы батпақты болған кейіпкердің кейінгі өмірі де күліп жарытпайды. Еті әбден өлген, қорқынышты, жиіркенішті әрекеттер дағды боп сүйекке сіңеді. Өз тілімен сөйлетсек: «Мен махаббатқа сенбеймін... Жасамай жүрген ұрлық па... Мен қорқынышты фильмдерді ұнатамын. Маған қарабайыр, өмірдің өзіндей анайы қорқыныш керек. Жақсы жазылған қорқынышты кітап болса оқимын». Ол бір сәт өзінің абсурд образ екенін де таныта кетеді: «Сөйлесем — аузымнан сандырақ шығады». Өз сезіміне ие болмай, көңілі қалағанды танытып, жанындағыларға психологиялық шабуыл жасап отырады. Тіпті өзіне «жынданған» енесін көргенде «іштей масайрап, әкесінің құны түгел қайтпаса да, қайта бастағандай, әлдебір рахат күйге енеді». Қаһарманның «анти» болу себебі, ол үшін өмір тек қорқыныштан тұрады. Басқа ештеңе емес. Сондықтан да өзін іштей осындай қарама-қайшылыққа дайындап өскен ол, бәріне сүлесөк қарау арқылы өзін-өзі қорғайды. Маңдайынан бес елі соры арылмаған бейбақ екенін біле тұра, жасымайды, келеңсіздікті ойлап жүйкесін тоздырмайды. Тіпті жақсылыққа ұмтылыс та танытпайды. Көше қаңғыбастарынан кешірім сұрап жүретін жаны нәзік Жәдігер қоғам алдында рухани қорғансыздығын сезіп, Гүлзираштың замана запыранына жиіркенбес батылдығын пана тұтады. Өзінікінен басқаны мойындамайтын, өзі түсінбейтін, ақылы жетпейтін нәрсені бар деп білмейтін кемшілігі — оны өз танымындағы қорқынышты қоғамнан құтқарар асыл қасиеттері. Бір қарағанда, қасіреті тәрізді. Жүрегін жауып, санасын соқыр қып қойған. Бірақ Гүлзираш өзі ойлағандай тым сүйкімсіз жаратылыс емес. Автор кейіпкерді бүкпесіз сөйлету арқылы әрі даттап, әрі ақтап отырған. Әжесінің ыстық махаббатын аз уақыт болса да сезініп өскен бұл қыз рухани мүгедек емес. Дәстүрлі түсінігіміздегідей жағымсыз образға жатқыза алмайсыз. Балалықтың бал күнін кешіп жүрген бүлдіршінге әжесінің қазасы бар ғұмырына созылып кете барған сорды қоса ала келді. Өмірдің негативті жақтары ғана көзіне шалынатын ол әжеге деген сағынышын суретке түсіргісі келді. Солғын түстермен. АҚ, ҚАРА. Бұл оның өзіміз санасында қалыптасқан өмір жолақтары еді. «Алпамыс», «Қобыланды батыр» сынды халық ауыз әдебиетімен сусындап, рухани азық алып өскен. Бала күнінде өлең жазған. Әлбетте, жаны жақсылықты қалар, сезімтал жандар өлең жазуға құштар болып келетіні аян дүние.

*Қыста да, жазда да
Тұра берші, көп гүлдер.*

Қарабайыр шумақтарда философия жасырынып тұр. Пәктіктің, нәзіктіктің символы — гүлдің қысы-жазы солмауын қалайды. Демек, оның жаны ізгілікке құштар. Адам баласының әу баста негізінің таза екенін алға тартқан автор қара қыз жан дүниесінің жылдар өте жұтаңдауының себебін қоғамдық шындықтарды баяндату барысында көз алдына әкеледі. Адам мен қоғам арасындағы бітіспес тартыс. Адам қоғамды қалыптастыра ма? Жок, қоғам адамды тәрбиелей ме?

Адам деп есептейтін анасының тауқымет азабын бұл да тартады. Жай ғана емес, қатты айды, бірақ іштей.

Зұлым, тасжүрек боп көрінген қаһарманның өзі бір сәт сол адам баласының зұлымдығынан жериді. «Мен бұл кісіні жек көремін. Мен жалпы бұларды отбасымен жаратпаймын. Кенеттен ауылдан бірақ шықсам ғой.» Өйткені бұл маскүнемдер жанұясы еді. Тексіз еді. Ол жусанның иісін аңсайды. «Бұл өмірде жусанға жететін не бар. Тіпті өсіп тұрысының өзінде жылу, ошақтан шыққан түтіндей тіршілік бар». Автор осы бір деталь арқылы сезімге селт етпес қаһарманының туған жерге, ауылға деген ыстық сағынышын жеткізеді. Ошақтан шыққан түтінге тенеуіне қарап, бауырлары, анасы, күйеуі, енесіне мейірім танытпай, қатыгездігімен дараланып жүрсе де көкейінде сүттей ұйыған біртұтас отбасына аңсарын да аңдатып өтеді. Тамырын жайған жусан — керегесі кеңге кеткен өміршен шаңырақты аңсаған жасырын күйзелісін көрсетеді.

Рухани жарастық таппай санасы тұйықталған Гүлзираш қоғамды жатсынады. Аптап ыстығы есінен тандырып, мұрнынан қан ағызатын ауылынан басқа мекенді қабылдамайды. Басқа жердің бәрі бөтен. Ол да бөтен.

Бауырларынан қамқорлығын аямаған қолғанат қара қызды ол өзіне қарама-қарсы, шындық ауылынан барынша алыс кейіпкер етіп алады. Мұндай қайырымды жандарды сұқаны сүймейтінін айтқан ол өз-өзіне қарсы шығады. Эюдтегі қара қыз тәрізді мейірім иесі болғысы келсе де, ішкі қайшылық тежейді, қатыгез қоғам қалыптастырған қикар болмыс жібермейді. Әйтсе де, түп негізінде қамқорлық, бауырмалдық сезімі бұғып жатқанын жасыра алмай қалады. Әрекетсіз болса да, бауырларына аузынан жырып беріп, тынымсыз қолқабыс жасап, мейіріммен қарауды ойлап қоятынына шүкіршілік еткендейсің.

Қоғамда көп ешкім бас ауырта бермейтін бомждар тағдырының алаңдатуының өзі-ақ оның қоғам жасап берген «темір сауыттың» ар жағында астар боп жатқан ізгі жаратылысын аңғартып өтеді. Әрі-беріден соң антиқаһарман тағдырға сенетін иман иесі екенін танытады. «Мені не деп қарғайды, менің қандай кінәм бар. Оны Алла көрмей тұр ма?» Өзінің жазықсыз екенін дәлелдеп, әділдік іздейді. Қанша қыршаңқы бола тұрса да, өтірік айтпайтындығын, жалған ақталудан аулақ бірбеткейлігін бала күнінде анасы таяқтың астына алғанда, әрекетінің бұрыстығын үнсіз мойындауынан байқаймыз. Баласы Алкенге деген махаббаты да шексіз. Өзі көрген тағдыр тауқыметін мына қытымыр өмірден әлі бейхабар баласының тартқанын ана жүрегі қаламайды.

Рухани дағдарысқа ұшыраған кейіпкердің эпилогтағы толғанысы оқырманға тың ой тастайды. Шығарма бойында кездескен бар сұрақтың жауабын табамыз.

«Мен әжем туралы ойлаймын. Ол кісі мен үшін Ұлы жұмбақ. Тылсымына бойлай алар емеспін. Бәлкім, күндердің бір күні кездесерміз, сонда ұғармын әлденені». Өзін-өзі жатсынған, тарихи тамырынан ажырап бара жатқан антиқаһармандар үшін қай жағынан алсаң да тұнығы лайланбаған Әжелер табиғаты тылсым болып қалуы заңдылық еді.

Жаңа заман қаһармандарының күрделі бір қыры «Коньяк қосылған кофе» драмасында терең ашылған. Мораль тенденциясын алдыңғы кезекке шығара отырып, автор адам проблемасын шешу жолында тың ізденістерге барған. Кейіпкерлердің қоғамдағы орны айқын. Бірі сырт қарағанда жұп-жұмыр, сүттей ұйыған «үлгілі» отбасы. Әке де, шеше де — тәрбие негізін қалаушы педагог. Ал Шәменнің қандай ортада өскені шығарма шырқау шегіне жеткенде ғана ашылады. Қоңыз теріп жанын бағып жүрсе де ірілігін бермейтін тектілікті аңсаған кейуананың да, сол ескінің көзімен ымыраға бір келмейтін келінінің де ә дегеннен Шәменнің болмысына көңілдері толмайды. Сүйегін танымай отырған Шәмен рухани жұтаң, қазақшылықтан ада, әке тәрбиесін көрмеген тексіздігін танытып алады. Бірақ анадан да жарытып тәрбие алмағанын көргенде адасу үшін, басын тасқа соғу үшін келген сорлы ұрпақ па деген ойға еріксіз келесің. Қатыгез тағдырдың құрбандығына айналған кейіпкерлер арасындағы қайшылық Батыр тәрбиесіне келгенде асқына түседі. Білімін өмір қажеттілігіне ұштастыра алмаған ғалым-әке өз әлемінен аса алмаған. Бала тағдыры алаңдатып жатқан әке жоқ. Ана да, әке де бақыттың бағасын материалдық байлықпен шектеп қойған. Ал баланың жан дүниесі назардан тысқары қалған. Бал арасы тәрізді таңды таңға ұрып тынымсыз атқарған еңбектерінің нәтижесі кім үшін екенін де ойламаған. Қызметі алдыңғы орынға шыққан ананың аялы алақанын аңсап өскен Батырдың трагедиясы тірі жетімдігінде еді. Шәменнің тілімен айтсақ, ол да, «күйеуімен ажырасып, бала-шағаларының алдында ішіп те, құсып та жататын» қарындастары да жабайы мысықша өскен. Бұл — бүгінде бүкіл қоғам трагедиясы. Әуезов негізін салған жетімдер тақырыбы қазіргі сәтте тірі жетімдер проблемасына ауысқан. Отбасы мүшелері мұрнын шүйірген Шәменге жігіт бір сәт қызыға қарайды. Өйткені олар шүйіркелесіп, сыр бөліседі. Көңілдесін қызымен қосыла санап отырған анадан ол жиіркенбейді, қызғаныштан жылайды. Жаны қиналады. Танымал Раскольниковтің «О, милые и несправедливые сердца!» деп қиналатыны бар еді [3]. Батыр да күйзеледі. Өзін тек қатардан озық болуын ғана қалап, жан дүниесіне туған бола тұра кіре алмаған әке-шешесін «Мен де өзімнің әке-шешемді жақсы көремін ғой, Шәмен. Бірақ кешіре алмаймын» деп бақытсыз балалығы үшін, бар бола тұра жоқ болған тірліктері үшін жазғырады. Ал «Мен әкемнің кім екенін де білмеймін, шешемнің өзі де білмейді. Сұрай қалсам, шатасып екі-үш кісінің атын айтады» деп жымиятын Шәмен қорлық тірлік кешіп жүрсе де, анасымен қиындықты бір бөлісіп, құшақ жылуын сезініп өскендіктен де өзін бақытты санайды. Тіпті неше түрлі сұмдықты көрсеткен анасының кезекті бір көңілдесінің айуандығын жасырып қалады. Онсыз да жырым-жырым ана көңіліне салмақ түсіргісі келмейді. Анасы — оның «жүрегі.» Күмән мен қорқыныш, қорлық тәрбиелеген Шәменнің күрделі, жұтаң рухани әлемін, ішкі сезімін автор арнайы бейнелеу тәсілдеріне жүгінбей-ақ, әрекеті арқылы көрсетуге мән берген. «Сен адам өлтіріп көріп пе едің? Алқызыл ыстық қан алақаныңды жуып, жүрегінде мұз боп қатып жатқан кесек кекке нұрша құйылған сәтті бастан кешіп пе едің. Қан, тек қан ғана жуа алатын, тазарта алатын кек болады өмірде...». Оқырман жан-дүниесіне әсер етуде Мадина осылай келеді. Қантөгісті аңсап тұрған Шәмен кім? Енді жауап іздейміз. Өз қызын өз әкесінен қызғанған ананың қылығын қалай түсінеміз? Құндыз неге ғайыптан жоғалып кетеді? Күмәншіл кейіпкерлермен бірге оқырман да күдіктене бастайды. Бәлкім, шынымен Батыр... Оқырман жауап таппай дал болады.

Адам, Қоғам, оның әлеуметтік қырларын танытуда жазушы кейіпкер басындағы жатсыну процесін жиі сөз етеді. «Бақсының моласындай одағай, сайғақ жүрісті» Құндыздан Батыр жанына жақындық, ұқсастық табады. «Мен де өмір бойы сенделумен келемін». Әлемдік әдебиетпен арна

тауып жатқан төл шығармаларымызда 70–80-жылдар прозасынан бастау алған экзистенциалистік таным концепциясы — жатсыну процесі осындай философиялық ой тастайды. Батыр өзін-өзі танымаққа қадам жасайды. Нәтижесінде адамдарды жатсынатынын түсінеді. Өзіне «құлақ естіп, көз көрмеген» айып тағылғанда, әйелінің жетімдер үйінен шыққан анасымен көрген естеліктерін естігенде жаны түршігеді. «Анасын көріп қызын ал...». Маңдайы тасқа соғылғанда ғана қайран әже ақылы есіне түседі.

— ...Қазір өлесің. Жүрек талмасынан өлгендей боласың.

...Енді айтшы, кетіп бара жатып шындықты айтшы, мен қателескен жоқпын ғой?

— Қателестің. Сен қателестің. Шәмен.

Күмән мен күдіктің соңына өліммен нүкте қойылады. Бірақ шындық қайда? Образдардың ішкі психологиясын шыншыл беруде диалогтар роль атқарып тұр. Шәменнің бірінші күйеуі де жүрек талмасынан қайтыс болған. Сонда Батырды «ауру» деп жазғырған Шәменнің өзі дертке шалдыққан болып шығады. Кейіпкерлерінің жұмбақ болмысы, психологиялық пайымдаулар арқылы өмір шындығы осылай берілген.

Жас қаламгер қазақ прозасында интеллектуалдық дамудың үрдісі жүріп, жаңа құндылықтармен толығып жатқанын анықтай түскендей. Модернистік поэтиканың сана ағымы, фантастикалық бейнелеу, түс, т.б. түрлерін пайдаланған. Характерлердегі сапалық өзгешеліктер жаңа философиялық таным, дүниетану жаңа стильдік бедерлер, көркемдік ерекшеліктермен берілген. Осы орайда прозаға серпін жасап жүрген жазушы Дидар Амантайдың мына өз ұстанымының жандылығын ескере кеткен дұрыс: «Байлауы жоқ қызыл сөз құған лингвистикалық орамдарды мейлінше азайта отырып, сюжеттік желіге құрылған уақиғалы сөйлемдерді көбірек жазу. Прозаның дамуы әрдайым оқиғаға құрылуы керек. Құрылған сөйлем сізге нақты жауапты алға тартпайтын, сауалы мол сөйлем ретінде құрылуы тиіс. Сөйлемнің үйлесімділікке, үндестікке құрылып, бірнеше мағына бергені әрі оқиғаны суреттегені, ойды хикаятпен бейнелегені жөн» [4]. Постмодернизмде бірыңғай стиль жоқ, сондықтан жарып шыққан постмодернистік стиль болмайды. Қысқа да нұсқалық, қарабайыр емес, қарапайым суреттеу, оқырманды бірден оқиғаға тарту арқылы қызығушылығын арттыру бұл ағыммен қатар келгенін де уақыт көрсетіп жатыр. Бірақ постмодернистік әдебиеттің дәстүрге қарама-қайшы келіп жататынын ескерсек, қаламгердің шығармашылығына қарап, нақты шешім қабылдау әлі ертерек екенін, оның осы екі ағым арасында ізденісте жүргенін аңғарамыз. «Дәстүр мен жаңашылдықта еркін жүзетін, классика мен постмодернді бірдей меңгерген постреализм — Адам тіршілігінің маңызы туралы мәселе қояды және көзге көрінетін «бей-берекеттен» өзінің ғана әлемін» жасайтын кейіпкер арқылы шешеді» [5].

Біз бұл зерттеу мақаламызда қазақ әдебиетіне жаңа сөз болып қосылған жас прозашы Мадина Омарова шығармашылығының ерекшелігін кейіпкер болмысы арқылы аша отырып, жалпы прозамызда өтіп жатқан үдерістерді зерделеу, сараптау, сол арқылы қоғамдық-әлеуметтік үдерістерге шығу мақсатын көздеуге тырыстық. Көптеген қызғылықты үдерістер жүріп жатқанына көз жеткіздік. «Жалпы, әдебиет дегеніміз — адамның жан сағынышы, мөлдірлік, тазалық екенін ойлағанда, әйел қаламгерлердің өмірдің небір құбылыс, қалтарыстарын нәзік сезінетінін, сол арқылы үлкен мәселелерге шығатынын көреміз» (Ә.Бөпежанова) [4]. Өзінің бейтарап кейіпкері арқылы автор тұлғасының сан қырлылығы, адам жанын түсінудегі терең суреткерлігі, сыртқы әлемнің замандастарының ішкі жан дүниесіне жасап жатқан төңкерісін бар болмысымен сезіне алғандығы бүгінде проза саласының жаңаша дамудағы бет алысын көрсетеді. Рухани кеселге шалдыққан қаһармандар арқылы қоғамның қасіретін көз алдына әкеледі.

Сан алуан образдарға куә болдық. Бүгінгі Өмірді — айна, қатесіз танытып жатқан шығармаларынан түйетініміз, бар туындыда бір ғана қаһарман — уақыт деп түйеміз.

Қазақ прозасында постмодернизм үлгісі дәстүрлі поэтикалық құралдарды толық алмастырған жоқ, екеуі қатар дамып келе жатқанына аталған еңбекте көз жеткіземіз.

Әдебиеттер тізімі

- 1 *Оразбек М.* Абсурд, немесе антиқаһарман // Қазақ әдебиеті. — 2006. — № 5. — 3 ақп. — 8-б.
- 2 *Оразбек М.* Көркем прозадағы шығармашылық тұлға мен авторлық позицияның арақатынасы: Филол. ғыл. канд. ... автореф. (1980–2000 жылдар әдебиеті бойынша). — 12-б.
- 3 *Достоевский Ф.М.* Преступление и наказание. — М.: Худ. лит., 1970. — С. 81.
- 4 Интернет материалдары. Massagan. kom, googel.
- 5 *Омарова М.* Ана ғұмыр. Проза. — Алматы: Жалын, 2009. — 4-б.

К.А.Толеубаева, С.Касымова

Антиобраз и принципы писателя

В статье рассматриваются образ главного героя, новый взгляд автора на реалистическую природу познания, отмечены стилиевые особенности выражения философской и психологической мысли. В рассказе Мадины Омаровой всесторонне раскрыты различные психологические характеристики героев и их антиподов — антиобразов. Авторами статьи исследован вопрос о месте постмодернизма в современной казахстанской прозе.

The article is devoted to the questions about image of protagonist and most recent view of the author on realistic nature of human's perception. Researcher also deals with the problem of style of expression of philosophical and psychological reflection. There is in the Madina Omarova's story exposed different psychological descriptions of protagonists and their antipodes (antiprotagonist). The author of the article examines the question of postmodernism in modern kazakhstan prose.

ӘОЖ 894.342

Н.Б.Ақжүнісова

*Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті***Тарихи романдағы тұлға тағылымы**
С.Сматаевтың «Елім-ай» тарихи романы негізінде

Мақалада С.Сматаевтың «Елім-ай» тарихи роман-трилогиясында тарихта болған би-шешен, батырлар бейнесі арқылы ұлттың рухын ояту, азаттық идеясын дәріптеу, отансүйгіштікке тәрбиелеу сияқты қаламгердің ұстанымы сөз болды. Тарихи тұлға бейнесінің оқырманға әсері, берер тәлім-тағылымы, ұрпақ тәрбиесіндегі рөлі — мақаланың идеялық қазығы. Романда жазушының авторлық ұстанымы мен ұлттық идея проблемаларын көтеруге алғышарттар жасалды.

Кілтті сөздер: ақын-жазушы, тарихи тұлғалар бейнесі, танымдық сипат, тарихи шығарма, қаламгер ұстанымы, жазушылық тұғырнама, авторлық ұстаным, жазушы дүниетанымы, ұлттық идея, тарихи туынды, әдеби үдеріс, қазақ қаламгерлері.

Егер өнерді жасаушы, яғни ақын-жазушы өз шығармасын тарихи тақырыпқа арнаса, онда ол міндетті түрде тарихи тұлғалар бейнесін сомдайды, ал, ол бейне қаншалықты дәрежеде жасалды, тағылымы мен тәлімі қандай, танымдық сипаты қандай, міне, бұл жайт белгілі бір дәрежеде сол шығарманың көркемдік-эстетикалық өре-деңгейіне де көрсеткіш бола алады.

Тарихи шығарма жазуда қаламгер ұстанымы, негізінен, оның жазушылық концепциясынан туындайды. Авторлық ұстаным — жазушы дүниетанымының іргетасы. Суреткердің авторлық ұстанымы оның өз шығармасындағы алдына қойған мақсат-мұрат, айтпақшы болған ой-идеясымен тығыз байланысты. Қандай жазушы болса да, өз ұлтынан тыс тұра алмайды. Демек, ол — белгілі бір дәрежеде ұлттық идеяның жаршысы. Егер «Ұлттық идея дегеніміз — этностық мезгілдік һәм мекендік факторлар арқылы айқындалатын тәжірибесі, танымы және талғамына байланысты бірте-бірте жыңғырып-жаңаланып отыратын, бірақ өзіндік ілкі белгілерін жуық арада жоғалта қоймайтын табиғи-тарихи әрі тылсымдық бітім-болмысының, сана-сезімінің, мінезі мен мәдениетінің, соған сәйкес туындайтын әлеуметтік мұрат-мүдделері мен қимыл-қозғалыстарының жалқылық та, жалпылық та мәнін жинақтаған ұйытқысы» [1] деген пікірге ден қойсақ, тарихи туынды авторының ұлттық идеяны айрықша проблема етіп көтеретіні әлемге аян. Олай болуы заңды да, себебі «суреткер — өз заманының ұлы, өз дәуірінің үні. Ол өзі өмір сүріп отырған мезгіл мен мекендегі қандай құбылысқа болса да енжар, бейтарап қарай алмайды. Оны бәрі тебіртенді, ол бәріне араласады. Ендеше, оның қаламынан туған шығармалар да бір емес, бірнеше тақырыпқа жазылады; бір емес, бірнеше проблемаға құрылады» деп жазған академик З.Қабдоловтың пікірінің жаны бар екенін айтуға тиіспіз [1; 106]